

УДК 334.711:330.31/.33

Опанасенко В.М.,

канд. екон. наук, викладач кафедри теорії та історії господарства
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Мотивація в функціонуванні та розвитку господарських систем

У статті подається комплексне дослідження проблем реалізації мотиваційного механізму у різних господарських системах на етапах їх формування і розвитку. Задекларовано два види господарської мотивації залежно від типу економічного відтворення і проаналізовано механізми їх реалізації у натуральній, товарній, товарно-грошовій і грошово-кредитній господарській системі, що доведено на типових історичних прикладах. Виділено мотиваційні чинники реалізації сучасної господарської діяльності на прикладі мотиваційної системи найманих працівників і підприємців.

Ключові слова: мотиваційна система, мотиваційний механізм, мотиви, стимули, господарські системи.

Економічний розвиток сучасності ставить перед дослідниками безліч проблемних питань, багато з яких акцентують увагу на причинах господарської дії, її спрямованість та форми реалізації. Господарська діяльність спрямована на задоволення потреб економічного суб'єкта, а глибинною суттю її є мотиви й стимули останнього, які різняться залежно від історичного часу та середовища. Завданням даного дослідження є визначення суттєвих ознак господарських систем як умов формування відповідних мотиваційних механізмів. Це дасть можливість не лише збагатити теоретичні здобутки аналізу господарської мотивації та економічних систем, а й допоможе визначити структуру їх мотиваційного механізму.

Наразі комплексне дослідження проблем господарської мотивації та її реалізації у різних господарських системах знаходиться на етапі формування і розвитку. Було зроблене ґрунтовне дослідження господарської мотивації у трансформаційній економіці харківським дослідником В. Липовим, проаналізовано мотиваційний механізм підприємницької діяльності донецьким дослідником І. Сорокою, а процес мотиваційної реалізації господарської діяльності найманих працівників – київським дослідником А. Колотом. В особистих дослідженнях автор дослідив мотивацію господарської діяльності в загальному розумінні та реалізацію її реалізацію на українських землях пореформеного періоду ХІХ ст.

Загалом у сучасній економічній літературі відсутнє чітке декларування господарської мотивації у різних типах господарських систем, що робить дещо однобічним процес висвітлення мотиваційного механізму. Тому в даному дослідженні автор аналізує формування та дію господарської мотивації в різних економічних типах.

Основні цілі цієї статті – визначити фактори впливу на формування мотиваційних механізмів економічних суб'єктів у різних господарських системах.

У сучасній економічній теорії наявні доволі різноманітні підходи до визначення типізації господарських систем людського розвитку. Проблемами їх теоретичного обґрунтування займалися: К. Маркс, К. Поланьї, Т. Веблен, Е. Тофлер, Дж. Гелбрейт та ін. Кожен із зазначених дослідників в основу особистої типізації ставив певні принципи господарського розвитку, здебільшого ті, що лежали в основі їх персональних досліджень. Проаналізувавши основні доробки з цього питання, ми дійшли висновку, що всі підходи до типізації господарського розвитку, навіть при врахуванні безмежності критеріїв, можливо поділити на період, де здебільшого переважав простий тип відтворення і період – з розширеним типом.

За цим самим принципом можна відзначити, що період, в якому переважав простий тип відтворення, характеризується доринковими формами господарювання, а період, де превалює розширений тип відтворення – ринковою господарською діяльністю. До періоду простого відтворення відносяться господарські системи натуральної та товарної форми господарювання, а розширений тип переважає у товарно-грошовій та грошово-кредитній господарських системах.

Розглянемо історичні особливості простого типу відтворення. Основними його рисами є: слабкі зовнішні зв'язки господарюючих суб'єктів, метою господарювання виступає виробництво продукту, основна боротьба ведеться із зовнішніми силами природи, владний центр здійснює розподіл основних ресурсів – землі, води, пасовищ, лісів та ін.

За таких умов господарська мотивація має такі характерні риси: по-перше, її метою і метою всього господарського процесу є задоволення потреб на одному рівні, які відповідають за процес життєзабезпечення – потреби в їжі, житлі, одязі та інші; по-друге, стимулюючі чинники домінують над мотивуючими, основну роль, в утворенні яких відіграє природа, а політична, соціальна та духовно-культурна складові людського життя виступають як допоміжні стимулюючі чинники мотиваційної системи; по-третє, прослідковується прямий вплив політичної системи, а точніше безпосередній примус влади на певну господарську поведінку [2, с. 31]. При мотиваційних умовах натурального періоду господарської діяльності поведінка економічних суб'єктів здійснюється здебільшого в сільськогосподарській формі з елементами ремісничого виробництва. Загалом у цій системі діяльність здійснюють самостійно функціонуючі домогосподарства задля забезпечення власних потреб його членів, що не пов'язані постійними господарськими зв'язками з іншими домогосподарствами. Особливістю господарської мотивації натуральної економічної системи є збереження існуючих цінностей як фундаменту незмінної системи мотивів-стимулів. Існуючі потреби задовольняються на базі здібностей, що набуваються господарюючим суб'єктом у ході практичного навчання при використанні досвіду попередніх поколінь, а стимулами є елементи середовища існування, а система мотивів натурального господарства має жорстку структуру та корелюється із загально визнаними суспільними цінностями. Мотиваційний механізм натуральної господарської системи є базовим з точки зору утворення та формування мотивів та стимулів.

Людська історія знає безліч прикладів мотиваційного механізму натуральної форми господарювання. Таким прикладом, на території сучасної України є поселення трипільців, господарський процес яких ґрунтувався на виготовленні здебільшого продуктів особистого вжитку. Мотиви діяльності формувалися під впливом людської фізіології та психологічного рівня розвитку, що проявлялося у примітивних віруваннях та культурних традиціях (включення орнаменту у повсякденні речі), а каталізатором стимулів виступала навколишня природа: родючість ґрунтів, посухи, небесні світила та ін. Цікавою особливістю мотиваційної системи трипільців, на думку автора, є певні стимули стримування, які навіть інколи знищували господарювання як окрему складову суспільного життя. Таким прикладом є зміна трипільцями місця проживання кожних 50–70 років, знищуючи повністю свої попередні поселення. Деякі історики вважають, що такі зміни проходили через виснаження земель, але дослідник дотримується дещо іншої точки зору. Землі виснажуються вже протягом 3–5 років без їх змін та покращення, тому відповідь потрібно шукати в іншому. Якщо зважити на те, що вірування трипільців було пов'язане з небесними світилами, особливо з місяцем як центральною фігурою, тому, на думку автора, слушним зауваженням є врахування співпадання місячних та сонячних циклів, які мають період 56 років.

Наступним типом господарювання є товарна система, яка характеризується тим, що потреби індивідів забезпечуються через створення матеріальних благ і послуг у різних відокремлених господарських одиницях з наступним їх обміном. Мотиваційний механізм у товарній системі господарювання за своєю суттю не відрізняється від механізму натуральної системи, але в ньому збільшується вплив стимулюючих факторів. Бартерний товарообмін створює умови розвитку та зміни базової мотиваційної структури господарської діяльності, де поряд з наявними стимулюючими ефектами природного середовища утворюються соціальні стимули, а також відбувається зміна структури мотивів діяльності. До таких суспільних стимулів у системі товарного виробництва відносяться сформований інститут держави, уже викристалізована класова структура суспільства, притаманна конкретному суспільству духовно-культурна особливість взаємозв'язку людей і навколишнього світу тощо.

Історичним прикладом мотиваційної структури економічної системи товарного способу господарювання виступають і господарчі відносини Стародавньої Греції та Єгипту, Месопотамії, Персії та багато інших. Також прикладом такого етапу господарського розвитку є

Київська Русь. Держава як інституційне об'єднання виступає зовнішнім елементом господарського розвитку, виконує оборонну, фінансову, юридичну, зовнішню та інші функції. Мотиваційна структура суб'єктів господарювання майже незмінна зі структурою натуральної системи, але вже при врахуванні податків держави, господарюючі суб'єкти вимушені виробляти товарів більше, ніж це потрібно для власного споживання та обміну. Держава регулювала і соціальні відносини в суспільстві, при врахуванні як класової структури так і духовно-культурного розвитку. При аналізі Руської Правди відзначається юридична нерівність між класами східнослов'янського суспільства. Відбувається зміна стимулу з боку впливу духовно-культурної системи, порівняно з його впливом на натуральне господарювання. Прикладом таких впливів є впровадження десятинного церковного податку з кінця X ст., заборона праці у певні святкові дні, заборона зайняття певними видами діяльності, заборона ведення господарських відносин з певними категоріями іновірців та ін. Загалом мотиви в господарській системі Київської Русі ідентичні мотивам натуральної системи господарювання, відрізняється лише можливість обміну товарів власного виробництва з товарами інших домогосподарств через появу тимчасових господарських зв'язків і міжнародних державних відносин.

Другим типом відтворення є розширене, для якого характерним є стійкі зовнішні зв'язки господарюючих суб'єктів, результатом господарської діяльності виступає товар, взаємозв'язок господарюючих суб'єктів здійснюється на основі чітко визначених інституційних рамок, а основна боротьба проводиться у вигляді конкуренції, де держава стає рівноправним суб'єктом дії.

Цей етап докорінно змінює як зміст господарської мотивації, так і її фактичну форму. У господарській мотивації змінюється мета діяльності, яка є як нажива, прибутковість. Всупереч першому, в новому типі господарювання основними стають соціальні стимули та мотиви: соціальний статус, самовдосконалення, саморозвиток тощо; отримавши політичну та духовну свободу, господарюючий суб'єкт розширеного типу відтворення позбувся стимулів, породжених заборонами. Ускладнення усіх господарських зв'язків приводить не лише до появи нових форм господарювання, а й до утворення стійких зв'язків між виробником та споживачем. У свою чергу, ринкова господарська мотивація здатна реалізуватися лише у взаємодії між суб'єктом господарювання та суспільним середовищем життєдіяльності, що приводить до утворення ринкової форми залежності самої господарської мотивації [2, с. 31–32].

Розширене відтворення відповідає товарно-грошовому та грошово-кредитному типам господарських систем. Господарська система, зв'язки якої опосередковані рухом різноманітних форм грошей, а головною метою діяльності є прибуток, – це товарно-грошове або капіталістичне господарство. Основними особливостями такої системи господарювання є наявність особистої свободи господарюючих суб'єктів, домінування приватної власності на засоби виробництва, зміна цілей ведення господарювання та ін. Здебільшого у товарно-грошовій та грошово-кредитній системах господарювання дослідники виділяють дві форми реалізації економічних можливостей індивідів: наймана праця та підприємницька діяльність.

Наймани робітники як суспільна страта виникла в результаті появи ринкових відносин, але господарська мотивація, яка їм притаманна, має традиційні характеристики і проявляється в простому відтворенні. Господарська діяльність найманих робітників базується на мотиваційній системі, яка, в свою чергу, сформувалася на основі задоволення базових потреб відповідного суспільства. Ці потреби хоч і змінюються залежно від розвитку соціуму, але в загальній структурі вони залишаються базовими. На перший погляд існує різюча відмінність між господарською мотивацією найманих робітників і натуральної та товарної системи господарювання, але при детальнішому розгляді їх структур виявляється, що метою є задоволення лише основних потреб, а різняться вони саме способами їх задоволення, в яких першочергову роль відіграють набуті знання. Тому, на нашу думку, мотиваційна структура ринкової системи господарювання, що притаманна найманим робітникам, є однотипна структурі доринкових економічних систем.

Виявом господарської мотивації ринкової економічної системи виступає мотиваційний механізм підприємницької діяльності. Основними ознаками ринкової господарської мотивації стає розширення структури потреб, до яких, поряд з базовими, входять і соціальні

потреби. Останні задовольняються за умов соціальної взаємодії, що, у свою чергу, потребує розширення та поглиблення вмінь та здібностей як результату теоретичного навчання. Системи стимулів та мотивів у ринковому мотиваційному механізмі є залежними від суспільного розвитку і у той самий час самі впливають на цей розвиток. Базовою умовою формування ринкового типу господарської мотивації є постійний процес усвідомленого теоретичного навчання, який не має конкретно визначеного періоду закінчення. Генеза господарської мотивації призводить до утворення економічної залежності між окремими підприємцями та суспільством у цілому: це і утворення нових соціальних потреб, це і нормативно визначені рамки діяльності, це і залежність від структури суспільства, яка впливає на кількість робочої сили і об'єм попиту, це і розширення поділу праці та збільшення диференціації товарів, це і поглиблення конкуренції, особливо з появою нових технологій та форм виробництва тощо.

Визначивши основні види господарської мотивації, які відповідають відповідним господарським системам, відзначимо, що основними критеріями їх відмінностей є:

- тип господарського відтворення;
- відношення суб'єкта господарської діяльності до економічних змін;
- мета господарської діяльності;
- характер стимулюючого впливу суспільних обмежень;
- врахування чи ігнорування досягнень науково-технічного прогресу.

Отже, на господарську мотивацію на всіх етапах розвитку господарської системи впливали як зовнішні чинники, породжені господарським, політичним, соціальним та духовно-культурним середовищами, так і внутрішні – потреби, інтереси та здібності конкретного господарюючого суб'єкта. Мотивація відіграє особливу роль у процесі господарювання, виступає основою господарської діяльності людини, формує спрямованість вектора розвитку людського господарювання, змінює спосіб його ведення в певному середовищі. Господарська мотивація виступає як вихідний чинник цілеспрямованої діяльності людини, яка за своїми цілями виходить за межі економічної форми господарювання і охоплює доринкові та ринкові способи господарської практики.

Література:

1. Липов В.В. Мотивація інституціональних змін у трансформаційній економіці: [монографія] / Владимир Валентинович Липов. – Х.: Вид-во НФаУ, 2004. – 184 с.
2. Опанасенко В.М. Господарська мотивація в економічній системі України другої половини XIX – початок XX ст. та її відображення в економічній думці: дис... канд. екон. наук: 08.00.01 / Володимир Михайлович Опанасенко. – К., 2011. – 179 с.
3. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): [монографія] / Сергій Васильович Степаненко. – К.: КНЕУ, 2008. – 312 с.

Опанасенко В.М., канд. екон. наук, преподаватель кафедры теории и истории хозяйства Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Мотивация в функционировании и развитии хозяйственных систем. В статье представлено комплексное исследование проблем реализации мотивационного механизма в различных хозяйственных системах на этапах их формирования и развития. Задекларировано два вида хозяйственной мотивации в зависимости от типа экономического воспроизведения и проанализированы механизмы их реализации в натуральной, товарной, товарно-денежной и денежно-кредитной хозяйственной системе, что доказано на типичных исторических примерах. Выделены мотивационные факторы реализации современной хозяйственной деятельности на примере мотивационной системы наемных работников и предпринимателей.

Ключевые слова: мотивационная система, мотивационный механизм, мотивы, стимулы, хозяйственные системы.

Opanasenko V.M. Candidate of Economic Sciences, Lecturer of the Department of Theory and History of Business of Kyiv National Economic University named after V.

Motivation in the operation and development of economic systems. This article presents a comprehensive study of the problems of motivation mechanism in different economic systems at the stages of their formation and development. Two kinds of economic incentives depending on the type of economic reproduction are declared and mechanisms for their implementation in natural, commodity, commodity-monetary and monetary economic system are analyzed based on the typical historical examples. Motivational factors of economic activity on the example of the motivational system of employees and employers are highlighted.

Key words: motivational system, a motivational mechanism, motives, incentives, economic systems.